

Л.М. Зарецька, ст. викл.

І.І. Помінова, ст. викл.

СФЕРА ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ТЕХНОЛОГІЧНИХ УКЛАДІВ

Визначено особливості домінуючих технологічних укладів, виявлено специфіку структури економіки України за технологічними укладами, показано еволюцію сфери послуг відповідно до зміни техноукладів.

Определены особенности доминирующих технологических укладов, выявлена специфика структуры экономики Украины по технологическим укладам, показана эволюция сферы услуг в соответствии со сменой техноукладов.

Features of dominating technological ways are defined, specifics of structure of economy of Ukraine on technological wais is revealed, services sector evolution according to change technological wais is shown.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Місце та роль сфери послуг у нашому суспільстві, її вплив на всі сторони його розвитку визначають інтерес, що зростає, до дослідження процесів, які в ній відбуваються. Тенденцією розвитку сучасної економіки є перехід від продажу виробленої продукції до продажу послуг, які можуть бути надані за допомогою цієї продукції. Отже, господарський процес все більшою мірою стає процесом надання послуг, а в його організації застосовуються форми та методи, що мають місце у сфері обслуговування.

Варто відзначити, що в сучасній вітчизняній літературі майже немає робіт, у яких обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку сфери послуг у контексті концепції технологічних укладів. Тому потреба в таких дослідженнях стає надзвичайно актуальною в аспектах тих реалій, які склалися в сучасній Україні.

Технологічна структура економіки – це основа визначення напрямів спрямування інвестицій, забезпечення розвитку економіки шляхом прогресивних зрушень, послідовного зростання науково-технічного рівня, поступового збільшення складових інформаційної та сервісної економіки. Відставання в питаннях розробки теорії технологічних укладів, здійснення державного прогнозування та управління без урахування її принципів призвели до очевидних

викривлень в українській структурній політиці, у тому числі розвитку сфери послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі теоретико-методологічні основи дослідження сфери послуг були закладені в працях таких відомих економістів, як А. Сміт, Ф. Бастіа, Ж.-Б. Сей, К. Маркс, А. Маршалл та ін. Обґрунтування тези про зростання ролі сектору послуг у розвитку сучасної економіки знаходить своє відображення в дослідженнях Д. Белла, Дж. Гелбрейта, П. Дракера, М. Кастельса, К. Кларка, У. Ростоу, А. Тоффлера та ін. Окремі питання розвитку сфери послуг на пострадянському просторі розглянуто в працях таких російських та українських учених, як В. Базилович, Б. Брев, Н. Ведмідь, Г. Журавльов, В. Козак, Б. Данилишин, А. Мельник, В. Юхименко та ін.

Мета та завдання статті. Мета статті полягає в визначенні особливостей розвитку сфери послуг відповідно до еволюції технологічних укладів. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначити особливості домінуючих технологічних укладів;
- виявити специфіку структури економіки України за технологічними укладами;
- показати еволюцію сфери послуг, особливості її розвитку в сучасній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичний рівень розвитку індустріального та переходу до постіндустріального технологічного способу виробництва або економіки послуг відбивають технологічні уклади.

Технологічний уклад – це сукупність технологій та виробництв одного рівня, які поєднуються в стійку цілісність, що самовідтворюється. У межах технологічного укладу здійснюється замкнений макровиробничий цикл, що включає видобуток і одержання первинних ресурсів, усі стадії їхньої переробки та випуск набору кінцевих продуктів, що задовольняють відповідний тип суспільного споживання. Технологічний уклад характеризується єдиним технічним рівнем складових його виробництв, що пов'язані вертикальними та горизонтальними потоками якісно однорідних ресурсів і спираються на загальні ресурси кваліфікованої робочої сили, загальний науково-технічний потенціал тощо.

Виходячи з такого уявлення технологічної структури економіки, її динаміка може бути описана як процес розвитку та послідовної зміни технологічних укладів. У наш час

загально визнаною є точка зору про існування 6-ти техноукладів.

Таблиця – Характеристика технологічних укладів

№ ТУ	Період домінування	Країни-лідери	Ядро ТУ	Організація виробництва
1	2	3	4	5
I	1790-1830	Англія, Франція, Бельгія	Текстильна промисловість, виплавка чавуну, будівництво магістральних каналів	Модернізація виробництва, його концентрація на фабриках
II	1840-1880	Англія, Франція, Бельгія, США, Німеччина	Залізничний і пароплавний транспорт, машинобудування, вугільна промисловість	Збільшення масштабів виробництва на основі механізації
III	1890-1940	Англія, Німеччина, Франція, США, Нідерланди, Бельгія	Електротехнічне та важке машинобудування, виробництво й прокат сталі, кораблебудування, неорганічна хімія	Збільшення різноманітності та гнучкості виробництва, зростання якості продукції, стандартизація виробництва, урбанізація
IV	1950-1980	Країни ЄС, Канада, Японія, Швеція	Автомобілебудування, синтетичні матеріали, органічна хімія, електронна промисловість	Масове виробництво серійної продукції, подальша стандартизація виробництва, конвеєри
V	1990-...	Німеччина, Тайвань, Південна Корея, країни ЄС, Швеція	Обчислювальна техніка, програмне забезпечення, авіаційна промисловість, телекомунікації, роботобудування	Зрощення великих корпорацій із малим бізнесом, вплив державного регулювання

Продовження табл.

1	2	3	4	5
VI	2000- ...	США, країни ЄС, Японія	Біотехнології, нанотехнології, фотоніка, оптоелектроніка	Великий та малий бізнес, державне регулювання економіки

На сьогодні в розвинених країнах домінують технології 5-го техноукладу та формуються технології 6-го технологічного укладу.

Масове поширення виробництв 5-го техноукладу й заміщення ними традиційних технологій у багатьох галузях економіки почалося із середини 70-х років ХХ ст. Заміщення культури масового споживання індивідуалізацією споживчих переваг населення дозволило істотно розширити споживчий попит. Особливо швидкими темпами розширювалася сфера послуг, головним чином за рахунок розвитку інформаційних послуг. Глобалізація соціальних і виробничих відносин різко збільшила розмаїтість духовних і предметних потреб людини в благах та послугах.

Передбачається, що 5-й технологічний уклад триватиме до 2020 року. Із початку 1990-х років у надрах п'ятого укладу почали все помітніше проявлятися елементи 6-го технологічного укладу. До його ключових напрямів відносяться такі: біотехнологія, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі та інтегровані високошвидкісні транспортні системи, комп'ютерна освіта, формування мережних бізнес-товариств. Це галузі, які зараз розвиваються в провідних країнах особливо швидкими темпами.

На думку вчених, 6-й технологічний уклад уже вступив у фазу поширення (2010-2020 роки), а за умови збереження нинішніх темпів техніко-економічного розвитку у фазу зрілості вступить у 2040 році. Для подібних прогнозів є підстави. У США, наприклад, частка продуктивних сил п'ятого технологічного укладу складає 60%, четвертого – 20%. І близько 5% уже припадають на шостий технологічний уклад [1].

Під час оцінювання технологічної структури економіки України експертами отримано наступні результати:

– за випуском продукції на частку п'ятого технологічного укладу припадає 4%;

- четвертий технологічний уклад складає 34%;
- третій технологічний уклад – 58%.

В економіці зберігаються ще й складові реліктових укладів – першого та другого (рис.).

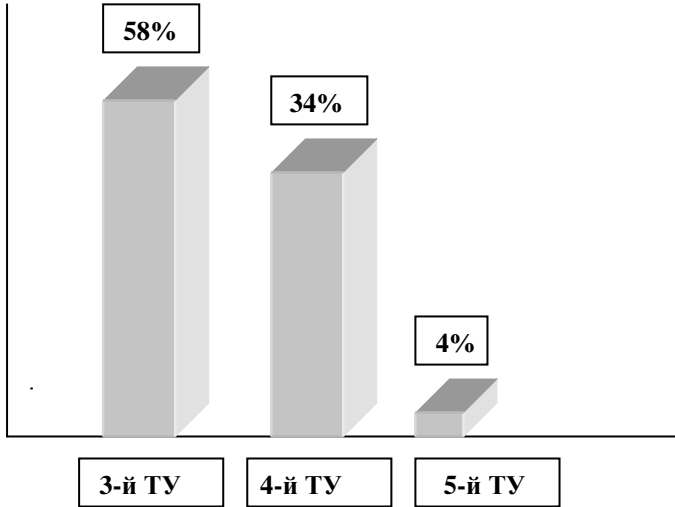

Рисунок – Структура економіки України за технологічними укладами [1]

Як видно, технологічна структура чітко характеризує рівень розвитку економіки, її техніко-технологічну відповідність сучасності. В Україні переважають третій і четвертий технологічні уклади, тобто економіка залишається на індустріальному етапі, а тому відстає від розвинених країн на технологічну епоху.

За даними Інституту економічного прогнозування НАН України, на сьогодні в Україні 75% інвестицій укладають у підприємства третього технологічного укладу, до яких належать виробництва будівельних матеріалів, чорної металургії, метало- та деревообробка, судно- та верстатобудування. Ще 20% інвестицій спрямовують у підприємства вищого, четвертого технологічного укладу. Інакше кажучи, 95% інвестицій отримують третій і четвертий, тобто індустріальні технологічні уклади. Причому лівова частка інвестицій припадає саме на нижчий, третій уклад. Зрозуміло, що інвестиційна політика держави спрямована, по суті, на «консервацію» структури економіки та, на жаль, її погіршення [2]. Схожа ситуація і у сфері фінансування науково-технічних розробок: 70% складає 4-й

техноуклад і 23% – 5-й техноуклад; 30% інноваційних витрат припадає на 3-й техноуклад, 60% – на 4-й техноуклад і лише 8,6% – на 5-й техноуклад [1].

Застосування теорії технологічних укладів дозволить розглянути еволюцію сфери послуг у нетрадиційному для економічної науки аспекті.

Сфера послуг як особливий вид економічної діяльності з'явилася на ранніх етапах розвитку людства. Першими виникають спеціалізація адміністративної діяльності (вожді в первісному суспільстві, управлінський апарат суспільств із державною організацією), виробництво соціальних послуг служителями культу, надання послуг із захисту прав власності (судді, армія). У міру розвитку суспільства виділялися все нові сфери послуг. Уже в античному суспільстві існував щонайширший спектр сервісних видів діяльності, який майже повністю збігається із сучасним – транспорт, торгівля, наука, освіта, охорона здоров'я, фінанси, мистецтво тощо. Лише в XIX–XX ст. до них приєдналися нові види послуг – зв'язок, аудит та ін.

Тренди технологічних і соціально-економічних зрушень XIX–XX ст. можна простежити за трьома окремими етапами:

- 1) періодом становлення «індустріального суспільства» з середини XIX ст.;
- 2) періодом суспільства «масового споживання» із середини XX ст.;
- 3) періодом становлення «інформаційного суспільства» останньої третини XX ст. (постіндустріальна ера).

На першому етапі, коли створювалися галузі важкої промисловості та закладалася база масового виробництва серійної продукції, що відповідає 2-му й 3-му технологічним укладам, «багатство націй» (в індустріальних країнах світу) виступало у вигляді «величезного скупчення товарів» за вкрай незначного розвитку «сектору послуг» (формування транспортних і комунальних послуг).

Середина XX ст. була позначена кардинальними якісними зрушеннями технологічного та соціально-економічного розвитку людства. «Суспільство масового споживання» 60-х років (II етап) виробило принципово нове уявлення про «багатство націй» (потіки сталого споживчого попиту на довготривалі блага – (товари й послуги). Досягнення НТР (механізація, автоматизація, електрифікація та хімізація виробничих процесів), що відповідає 4-му технологічному укладу, зробили можливим поточно-конвеєрне виробництво раніше невідомої та недоступної широким верствам населення масової

товарної продукції і все більш зростаючих різноманітних послуг, що й визначило контури «суспільства масового споживання». Масове вивільнення робочої сили в традиційних галузях (первинного та вторинного секторів) супроводжувалося швидким нарощуванням зайнятості в «третинному секторі» – сфері послуг. Відбувалося масове зростання послуг у торгівлі, фінансах, страхуванні та операціях із нерухомістю.

«Постіндустріальне суспільство» кінця ХХ ст. базується на тенденціях та закономірностях розвитку 60-70-х років. Чітко позначилась закономірність – перехід від «економіки товарів» до «економіки послуг», що виявилось в тенденції зростання попиту на послуги як з боку матеріального (товарного) виробництва, так і з боку населення (споживчий попит). Серед найбільш загальних причин-пояснень стрімко зростаючої сфери послуг визначають самий характер нашої епохи, загальновідомі та незворотні процеси глобалізації й цілу низку соціально-економічних і технологічних трансформацій, що відповідають 5-му та формуванню 6-го технологічних укладів. За кількістю зайнятих абсолютно переважають торгові галузі сфери послуг. Науково-технічна революція сприяла широкому впровадженню в торгівлю комп'ютерної техніки, створенню гігантських супермаркетів, оснащених такою технікою, автоматизації та механізації торгівельних операцій.

За торгівлею йшли високотехнологічні послуги (особливо ті, що пов'язані з комп'ютеризацією, електронікою тощо). Швидко зростала зайнятість у сфері охорони здоров'я, науці та освіті. На третьому етапі в міру зростання національного доходу частка витрат на харчування знижується, а на придбання матеріальних благ, товарів тривалого користування (автомобілі, житло), пізніше – на предмети розкоші й відпочинок, збільшується. Це викликало зростання мережі готелів, підприємств сервісу, індустрії розваг і подорожей. У результаті життя суспільства концентрується довкола двох його фундаментальних сфер – здоров'я та освіти.

У період розвитку сервісної економіки особливого значення набуває якість життя, що вимірюється послугами та різними зручностями у сфері охорони здоров'я, освіти та культури. Це, відповідно, спричиняє певні зміни в структурі виробництва та реалізації послуг, оскільки зростає роль рекреаційних послуг та послуг, спрямованих на розвиток, духовне та фізичне відновлення, удосконалення людини. Зазначені послуги пов'язані із соціокультурними, рекреаційними, духовними потребами, які відносяться до індивідуалізованих потреб споживачів.

Висновки. Таким чином, сьогодні спостерігається підвищення ролі сфери послуг в економіці країн, від її стану значною мірою залежить ефективність розвитку сучасного суспільства. Це підтверджує постійне створення робочих місць у сфері послуг; поступове збільшення частки цієї сфери у ВВП країн; зменшення часу на обслуговування домашнього господарства, що підвищує якість життя населення, оскільки її основною цільовою функцією є задоволення особистих потреб.

Підвищення ролі сфери послуг у соціально-економічному розвитку суспільства, значні кількісні, якісні та структурні її зміни в епоху нового технологічного укладу потребують постійного поглиблення теоретичних розробок та методичного забезпечення цієї сфери діяльності.

Список літератури

1. Кірдіна О. Г. Обмеження та орієнтири техніко-технологічного розвитку України в умовах глобалізації / О. Г. Кірдіна // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. – С. 8–13.

2. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка : Підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання, 2010. – 687 с.

Отримано 01.05.2013. ХДУХТ, Харків.
© Л.М. Зарецька, І.І. Помінова, 2013.